

Edukacyjne znaczenie dziedzictwa kulturowego

Sztuka ludowa w procesie budowania tożsamości regionalnej

Zasadniczym warunkiem zachowania własnej kultury każdej zbiorowości jest przekaz dziedzictwa kulturowego. Proces dziedziczenia opiera się na tradycji, którą Kazimierz Dobrowolski określa jako wszelką spuściznę przekazywaną przez ustępujące generacje pokoleniom wchodzącym w życie¹. Procesom tym podlega twórcza aktywność człowieka, która jawi się jako potrzeba estetyczna, duchowa i społeczna współtworząca to, co nazywamy regionalnym, etnicznym. W tym kontekście chcę się przyglądać działaniom regionalnym skupiającym się na sztuce ludowej (haft krzyżykowy, koronka, malarstwo na szkle, rzeźba ludowa, strój ludowy, plecionkarstwo itd.) i jej funkcjonowaniu w procesie edukacyjnym (działania Narodowego Instytutu Dziedzictwa, programy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego) – nie tylko placówek szkolnych, ale także pojmowanych jako wzbogacenie oferty turystycznej regionu. Praca w obszarze związanym z lokalną tradycją wpisuje się w proces kształtowania tożsamości kulturowej, więzi z „małą ojczyzną” współczesnego społeczeństwa zmierzającego od tego, co globalne, do tego, co bliskie, lokalne. W tym kontekście sztuka ludowa daje możliwość wytwarzania więzi międzypokoleniowej, a także międzykulturowej.

Na dziedzictwo kulturowe składa się wiele czynników, a przede wszystkim relacje (kulturowe, tożsamościowe, społeczne i ekonomiczne) człowieka z miejscem, w którym funkcjonuje². Mówiąc o sztuce ludowej i jej znaczeniu w edukacji, nie sposób pominąć tutaj działalności UNESCO. Pod koniec lat 80. XX wieku organizacja ta, troszcząc się o kulturę, naukę i edukację, opracowała program nazwany „Światową dekadą rozwoju kulturalnego”. Program ten koncentrował się wokół działań kulturowych, czyli podtrzymywania poczucia tożsamości kulturowej, a także ochrony, wzbogacania, ożywiania i odnowy dziedzictwa kulturowego, co wyraża się w rozwijaniu kreatywności poprzez odpowiednie zabiegi edukacyjne. Dziedzictwo kulturowe dzieli się na: dziedzictwo materialne, obejmujące zabytki, materialne świadectwa przeszłości oraz wytwory natury i dziedzictwo niematerialne. W skład dziedzictwa materialnego wchodzi: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzea i muzealia, archiwalia i zasób biblioteczny

oraz krajobraz kulturowy. Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki (Konwencja UNESCO 2003)³.

Istotny jest fakt, że dziedzictwo ma swoich depozytariuszy, wywodzących się ze środowiska lokalnego, w którym dany element jest przekazywany z pokolenia

Koronka koniakowska i beskidzki haft krzyżykowy, Koniaków 2017, fot. E. Cudzych

na pokolenie. Przekaz wiedzy, umiejętności zapewnia jego trwanie, dzięki temu przekazowi osoby te posiadają wiedzę, umiejętności i znajomość znaczeń związanych z tym elementem dziedzictwa. Poza personalnym ujęciem znaczenia depozytariusza kryją się również działania instytucjonalne – trwanie i dbałość o dziedzictwo wpisuje się w działalność placówek kultury, bibliotek, muzeów, których funkcjonowanie zapewnia poznawanie i objaśnianie, a przede wszystkim edukowanie⁴.

1 K. Dobrowolski, *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 77.

2 A. Góral, *Dziedzictwo kulturowe jako zasób wspólny. Rola współpracy między interesariuszami w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 15, z. 3, s. 278.

3 Konwencja UNESCO w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_dz_niemater_2003.pdf [dostęp: 20.06.2020].

4 U. Sobczyk, *Historia (re)konstruowana. Edukacja historyczna w muzeum narracyjnym*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, 2014, nr 4, s. 303.

W roku 1995 Ministerstwo Edukacji Narodowej w dokumencie *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*⁵ określiło główne cele i założenia edukacji regionalnej: pełniejsze poznanie własnej kultury, dziedzictwa historycznego; wydobycie wielorakich wartości

Haft krzyżykowy, Koniaków 2020, fot. E. Cudzych

tkwiących we własnym regionie w kontekście wartości narodowych, państwowych, ogólnoludzkich, kształtowanie swych świadomych możliwości i powinności obywateli kraju oraz swojej „małej ojczyzny”, a także formowanie postaw otwartych, nastawionych na zrozumienie innych kultur i zbliżenie europejskie⁶. We wstępie tego dokumentu czytamy, że:

zasadniczym warunkiem zachowania własnej kultury i jej trwania jest przekaz dziedzictwa kulturowego. Winno być ono rozumiane przede wszystkim w kategoriach historii, żywej tradycji (która nie ma charakteru relikтового i jest tworzona współcześnie), folkloru, folkloryzmu oraz języka. [...] Przekazywanie dziedzictwa kulturowego odbywa się przede wszystkim poprzez przyjęcie wartości tkwiących w bezpośrednim, przyrodniczym i kulturowym otoczeniu człowieka⁷.

5 *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*, Warszawa 1995, MEN, Dz.U. 2001, nr 61, poz. 625. Dokumenty zawierające zalecenia dotyczące edukacji regionalnej były wydawane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu (MENiS). Od roku 2008 nazwa tej instytucji to Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN).

6 Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*, Warszawa, październik 1995; *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Wrocław 1999, s. 11–22.

7 Tamże, s. 11.

Działania te zostały uwzględnione w programie szkoły podstawowej (jak i ówczesnie funkcjonujących gimnazjów). Ze wskazaniem, że edukacja regionalna może odbywać się w ramach poszczególnych przedmiotów oraz bloków, a także w ramach zajęć pozalekcyjnych. Wśród przewidzianych treści znalazły się regionalne tradycje, obyczaje, zwyczaje, sztuka ludowa i folklor. Zgodnie z podstawą programową przyjmuje się, że absolwent szkoły podstawowej i gimnazjum powinien wykazywać się nie tylko znajomością obyczajów, zwyczajów i obyczajów specyficznych dla regionu, w którym mieszka, ale także znajomością regionalnej sztuki ludowej.

W swoim głównym założeniu działanie miało przebiegać w ramach ścieżek międzyprzedmiotowych⁸, praktyka jednak okazała się zgoła inna. Lekcje przeznaczone na działania w obszarze edukacji regionalnej trafiły pod „skrzydła” nauczycieli języka polskiego, geografii, historii i nie zawsze były i są realizowane zgodnie z przyjętymi założeniami programowymi.

W stronę edukacji regionalnej

Czym z definicji jest edukacja regionalna? W ostatnich dekadach podejmowano liczne próby jej zdefiniowania. W nawiązaniu do określenia Jerzego Nikitorowicza przyjmuje się, że:

Istotą edukacji regionalnej jest wyposażenie w wiedzę, zapoznanie, uwrażliwienie, wspieranie, wzmacnianie i chronienie świata wartości rdzennych, wdrażanie do kulturowania, podejmowania celowych działań na rzecz kształtowania pełnych postaw przejmowania tradycji od poprzednich pokoleń, świadomego kształtowania więzi z „ojczyzną prywatną”, ze światem pierwotnego zakorzenienia⁹.

Celem edukacji regionalnej jest ukształtowanie w uczniach poczucia tożsamości regionalnej, jak i postawy zaangażowania się w funkcjonowanie własnego środowiska i autentycznego otwarcia się na inne społeczności i kultury¹⁰. Podobnie cel edukacji regionalnej pojmuje Piotr Petrykowski¹¹.

Dziedzictwo kulturowe i jego walory edukacyjne to przede wszystkim sztuka ludowa wpisująca się

8 Ścieżki międzyprzedmiotowe (edukacyjne) to zestaw treści i umiejętności o istotnym znaczeniu wychowawczym, których realizacja może odbywać się w ramach nauczania różnych przedmiotów (bloków przedmiotowych) lub w postaci odrębnych zajęć. Por. P. Bilnik, *Edukacja regionalna w aspekcie normatywnym*, [w:] *Nauczanie blokowe i zintegrowane w praktyce szkolnej*, red. T. Srogosz, B. Urbanowicz, Częstochowa 2003, s. 206.

9 J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna jako podstawa kreowania społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Doktorowi Habilitowanemu Michałowi Balickiemu*, red. A. Cudowska, Białystok 2011, s. 23–32.

10 T. Nawrocki, *Dylematy edukacji regionalnej w województwie śląskim*, [w:] *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska, Białystok 2003, s. 226.

11 P. Petrykowski, *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Toruń 2003, s. 52.

w działania regionalne, będąca jednym z elementów tożsamości. Silnie eksponowane obecnie regionalizmy, które w ostatniej dekadzie wzrastają wraz z renesansem zainteresowania tradycją ludową, wpisują się równocześnie w światowe trendy powrotu do korzeni. Ów wzrost zainteresowania odbywa się na płaszczyźnie życia codziennego jako element wielu edukacyjnych przedsięwzięć. Znacząca jest działalność instytucji kultury oraz aktywność trzeciego sektora, dla którego tradycja jawi się jako inspiracja do tworzenia programów edukacyjnych, których adresatami są zarówno dzieci i młodzież, jak i osoby dorosłe. Działania te nie ograniczają się do poszukiwania jedynie we własnym kręgu, ale są asumptem do poznawania tradycji ludowej polskich regionów. Lokalne dziedzictwo w formie materialnych wytworów stało się sposobem upowszechniania, ożywiania, budowania lokalnej marki i prowokowania do rozwoju lokalnego ruchu turystycznego. Skłoniło to również lokalnych wytwórców do twórczych połączeń pomiędzy tym, co tradycyjne, a współczesnymi formami (etnodizajn) – stale proponując nowe interaktywne atrakcje.

Aktywne pielęgnowanie tradycji związanej z lokalną kulturą odgrywa znaczącą rolę w procesie kształtowania tożsamości kulturowej współczesnego społeczeństwa rozpostartego pomiędzy tym, co lokalne, a tym, co globalne. Sztuka ludowa pozwala współczesnemu człowiekowi podtrzymywać międzypokoleniowe i międzykulturowe więzi. Potrzeba zakotwiczenia w kulturze rodzimej, czerpania z korzeni, jest szczególnie istotna w ponowoczesności – świecie nadmiaru informacji czy sztucznie kreowanych potrzeb¹². Jednym ze sposobów łączenia młodego człowieka z dziedzictwem kulturowym, z którego wyrasta, jest zaangażowanie go w kultywowanie i pielęgnowanie lokalnej tradycji kulturowej. Twórczość ta – w przeciwieństwie do sztuki „oficjalnej” – właściwie nigdy nie miała wymiaru autotelicznego. Postrzeganie piękna i estetyki stanowiło pretekst do manifestacji własnej przynależności społecznej, religijnej i etnicznej, zasygnalizowania odrębności grupy.

A zatem, w jaki sposób uprawiana jest edukacja regionalna, jakie wykorzystuje zasoby mieszczące się w tym, co jest dziedzictwem? Odpowiedzią są przykłady działań, przedsięwzięć, które tworzą instytucje kultury na kanwie tradycji ludowej, część sięga do lokalnej historii, dając podstawy do budowania tożsamości. Niektóre z tych działań już na stałe wpisały się w kalendarze wydarzeń wielu instytucji i współtworzą ofertę kulturalną regionu, niektóre są swoistymi efemerydami, w swej ulotności dają niejako podstawę do tworzenia nowych przestrzeni dla twórczego przekształcania w kontekście sztuki ludowej. Wszystkie jednak poruszają ważne kwestie związane z funkcjonowaniem dziedzictwa w zbiorowościach lokalnych.

Sztuka ludowa, czyli jaka?

Potrzeba tworzenia towarzyszyła człowiekowi od zawsze, miała i ma odzwierciedlenie w wielu wymiarach życia ludzkiego; formułuje kanon wartości, uwrażliwia i jest jednym z elementów budowy postaw społecznych, stanowi impuls do postrzegania wartości estetycznych. Rolę powszechnej obecności sztuki w życiu codziennym i w szkole zaczęto akcentować w XIX-wiecznej Europie, przede wszystkim w obszarze niemieckiego ruchu estetyczno-pedagogicznego wywodzącego się ze szkoły hamburskiej Alfreda Lichtwarka i ruchu estetycznego reprezentowanego przez Johna Ruskina i Williama Morrisa¹³.

A czym jest sztuka ludowa?¹⁴ Chociaż jej zdefiniowanie nie jest jednoznaczne i na przestrzeni dziesięcioleci zrodziło się wiele ujęć teoretycznych, to niezaprzeczalne jest to, że stanowi niewyczerpane źródło inspiracji dla artystów, twórców, rzemieślników. Pierwsze skojarzenia budzą raczej pozytywne konotacje, jednak prowadzą do stereotypowego postrzegania twórczości, kierując się ku podhalańskim kapelusom z piórkiem, czerwonym koralem, barwnym łowickim pasiakiem, koniakowskim stringom. Zgodnie z definicją czołowego badacza problematyki sztuki ludowej Aleksandra Jackowskiego sztuka ludowa to twórczość

reprezentanta warstw, które przyjęto nazywać ludem [...], której granice wyznaczały normy zbiorowe, nawyki i upodobania środowiska – jak też i działalność artystyczną o charakterze indywidualnym. Mówiąc o sztuce dawnej, a więc spójnej, opartej o tradycję i autorytety – przez „twórczość ludową” rozumieć będziemy działania w ramach norm zbiorowych, traktując wszelkie przejawy indywidualnej twórczości jako przejaw aktywności spontanicznej, prymitywnej, amatorskiej¹⁵.

W tym ujęciu sztuka ludowa obejmuje także „akceptowane w pełni lub zasymilowane importy spoza kręgu tradycyjnej kultury wiejskiej. A więc i sztukę «dla ludu»,

13 Kwestie te szerzej omawia w swoim artykule D. Wędzina, *Edukacyjne walory materialnego dziedzictwa kulturowego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2017, nr 2, s. 15–24.

14 Sztukę ludową możemy więc określić jako jedną z gałęzi ogólnie pojętej sztuki, wyróżniającą się od innych. Najczęściej spotykanym opisem sztuki ludowej jest określenie jej jako przejawu każdej twórczości o znamionach artystycznych, która jest tworzona przez lud lub dla ludu. Obok twórczości zwanej plastyką należą do niej również muzyka, tańce, literatura ludowa oraz cała artystyczna strona obrzędów i zwyczajów ludowych. Wszystkie aspekty sztuki ludowej tworzyły kulturę ludową, posiadając zarazem nierozzerwalne więzi z ośrodkiem lokalnym, przeżywając w nim określone funkcje wartości artystycznych połączonych z ich znaczeniem użytkowym. Ksawery Piwocki *Sztuka ludowa*, „Polska Sztuka Ludowa” 1947, nr 1–2, s. 45.

15 A. Jackowski, *Funkcje sztuki ludowej i twórczości niezawodowej w naszej kulturze*, [w:] *Tradycja i współczesność. O kulturze artystycznej Polski Ludowej. Z prac Instytutu Sztuki PAN. Materiały sesji: Problemy kultury artystycznej w Polsce Ludowej*. Warszawa, 3 i 4 lipca 1969, Warszawa 1970, s. 167–168.

12 Z. Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Warszawa 2011.

i wytwory małomiasteczkowego rzemiosła przeznaczone dla wiejskiego odbiorcy¹⁶. Wiedza o sztuce ludowej opiera się na prostych skojarzeniach, które w XXI wieku można określić jako pewną „spuściznę” dekad PRL-u¹⁷. Bezsprzecznie zwraca uwagę na wartości symboliczne i etnoidentyfikacyjne, indywidualne postawy twórcze, a przede wszystkim na wartość tradycyjnej kultury i jej recepcję w środowisku lokalnym.

W tym kontekście sztuka ludowa pozostaje nieodłącznym elementem dziedzictwa kulturowego, dlatego wiedza o niej zarówno przez pryzmat historycznych uwikłań, jak i jej współczesnego wymiaru wymaga przekazu, który będzie w sposób wyczerpujący ugruntowywał jej pozycję w skomercjalizowanej i zglobalizowanej rzeczywistości społecznej.

Powracając do definiowania sztuki ludowej, A. Jackowski wymienia elementy wpływające na fenomen polskiej sztuki ludowej, „istnienie silnego zaplecza kulturowego, które definiowało granice jednostkowych poszukiwań twórczych”, a w kontekście niniejszych rozważań znaczący jest „przekaz umiejętności i schematów z pokolenia na pokolenie, z mistrza na ucznia”¹⁸, zawierający w sobie walor edukacyjny.

Najważniejszym aspektem nauczania o świecie sztuki ludowej jest uświadomienie sobie, jak i odbiorcom działań edukacyjnych, że rodzima twórczość ludowa nie jest efektem „odpadu kulturowego” z wyższej warstwy społecznej¹⁹. Rozwijając się równolegle z kulturą wyższą, stanowi oryginalne zjawisko ukształtowane w procesie zmian historyczno-kulturowych jako wynik użytkowych i estetycznych upodobań w lokalnej społeczności z wykorzystaniem własnej kreatywności i zapotrzebowania na przedmioty ładne w przestrzeni dnia codziennego. Pokazywanie, przekazywanie i nauczanie ma w sobie walor rekonstruowania rzeczywistości zakorzenionej w historycznej warstwie. Zasadniczym punktem w edukacji regionalnej jest budowanie świadomości lokalności poprzez namacalne, wizualne formy umocowane etnograficznie w społecznej rzeczywistości. Ochrona tego, co najbliższe, wymaga edukacji. Dopiero zrozumienie wartości „własnego” szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego może uczynić je filarem edukacji.

Istotą pracy w obszarze sztuki ludowej jest zrozumienie jej zmienności. Ważne jest, by ukazać, że sztuka ludowa ze swoją dynamiką stanowi kategorię historyczną, należącą do przeszłości, a mającą odbicie i kontynuatorów w teraźniejszości. W odniesieniu do regionów

ważny aspekt w edukacji stanowi pokazanie najmłodszemu pokoleniu tradycyjnej sztuki w ich najbliższym środowisku – zapoznanie z dziedzictwem kulturowym w odniesieniu do bliskiego kontekstu kulturowego, co ułatwia kształtowanie tożsamości lokalnej. Bogactwo form sztuki ludowej pozwala najmłodszemu odbiorcy na przyswajanie wartości, które wpłyną na stopniowe kształtowanie się potrzeb i estetycznych upodobań.

Zajęcia z wdrażania i edukowania poprzez sztukę ludową są nakierowane na rozbudzanie zainteresowania sztuką z jej regionalnymi uwarunkowaniami (przykłady rękodzieła artystycznego). Niezbędne jest wprowadzenie działań w przestrzeniach, w których sztuka funkcjonuje, u źródeł – praca z twórcami ludowymi, instytucjami kultury, muzeami, izbami regionalnymi. Chociaż nacisk kładziony jest na lokalność, działalność edukacyjna w tym obszarze powinna być rozszerzana o sztukę w wymiarze ponadlokalnym, by stwarzać możliwość zderzenia tego, co bliskie, z wytworami sztuki tradycyjnej innych regionów. Sztuka ludowa stanowiła inspirację dla szerokiego grona artystów i była rozumiana jako symbol polskiej kultury narodowej. Praca nad rozwojem wyobraźni nie jest możliwa bez podstaw wiedzy etnograficznej i historycznej.

Międzypokoleniowy przekaz tradycji zajął pierwsze miejsce na liście priorytetów twórców i wykonawców zajmujących się kulturą ludową. Tradycja stanowiła jeden z pięciu głównych obszarów tematycznych Ogólnopolskiej Konferencji Kultury w 2017 roku. Na stronie konferencji czytamy:

Nie ulega żadnej wątpliwości, że dziedzictwo tradycyjne i przekaz międzypokoleniowy to kategorie centralne dla kultury ludowej. Jest tak dlatego, że upowszechnianie i prezentacja niejako zapewniają jej dalszy byt. Przekazywanie wiedzy i umiejętności, światopoglądu, zaplecza ideologicznego to zarówno kwestia promocji, budowania świadomości, jak i – przede wszystkim – gwarancja ciągłości i trwania, a także rozwoju²⁰.

W dobie swoistego renesansu kultury tradycyjnej i uwzględniania w strategii działań instytucji kultury obszarów związanych z edukacją regionalną pojawia się wiele inicjatyw, dla których rękodzieło jest bazą do realizacji programu.

¹⁶ Tamże, s. 167.

¹⁷ K. Waszczyńska, *Drobiny lustra, czyli refleksje o wystawie „Polska kraj folkloru”*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” 2017, nr 4, s. 211–226.

¹⁸ A. Jackowski, *Funkcje sztuki ludowej...*, dz. cyt., s. 68.

¹⁹ J. Słomska, *Sztuka ludowa, czyli o potrzebie ludowości*, [w:] *Edukacja regionalna. Wybór tekstów*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 231.

²⁰ http://konferencjakultury.pl/conferences/folk_art [dostęp: 20.09.2020].

Warsztaty wyrobu czepców, Jaworzynka 2017, fot. D. Franej

Edukacja regionalna na Śląsku Cieszyńskim z uwzględnieniem sztuki ludowej

*Ojcowski dom to istny raj,
dar Ojca niebieskiego,
Chociażbyś przeszedł cały świat,
nie znajdziesz piękniejszego*

Jan Kubisz

Śląsk Cieszyński jest niezwykle ciekawym obszarem badawczym, nie tylko ze względu na swoje dzieje i uwarunkowania historyczne, które miały wpływ na ruch polityczny, ale przede wszystkim ze względu na kulturę tradycyjną. Śląsk Cieszyński ukształtował swą kulturową specyfikę pogranicza, pozostając w bezpośrednim kontakcie z Małopolską (a w szczególności z Żywiecczyną), ze Śląskiem Górnym i Opawskim, Czechami i Słowacją. Geograficzne usytuowanie regionu u wrót Bramy Morawskiej oraz wynikająca z tych uwarunkowań historia, mobilność i niejednorodność osadnicza, różna przynależność państwowa (Śląsk Cieszyński był częścią Polski, Czech i monarchii austro-węgierskiej), czy wreszcie rozdzielenie Macierzy w 1920 roku i włączenie jej do dwóch organizmów państwowych – Polski

i Czechosłowacji, zadecydowały o specyfice Śląska Cieszyńskiego i jego dziedzictwa kulturowego.

Wśród wielu przejawów aktywności kulturowej w obszarze edukacji regionalnej na szczególną uwagę zasługuje twórczość artystyczna, która nadal pozostaje najbardziej żywotną i reprezentacyjną częścią tradycji. Wykształcone na przestrzeni kilkuset lat formy stały się wyznacznikiem regionu, jednym z głównych determinantów identyfikacji regionalnej. Bogactwo form artystycznych sztuki ludowej stało się źródłem niewyczerpanego piękna i inspiracji do działania w obszarze edukacji.

W dobie szerzącej się globalizacji oraz marginalizacji wielu obszarów sztuki folklorystyka muzyczna powinna dziś na nowo odkryć walory tradycji ludowej i folkloru. Wydają się one mieć szczególne znaczenie w kształtowaniu osobowości współczesnego człowieka oraz jego poglądów na rozumienie, pielęgnowanie i upowszechnianie kultury polskiej²¹.

21 J. Uchyła-Zroski, *Kultura ludowa źródłem ponadczasowych wartości – refleksje w świetle obchodów Roku Kolbergowskiego*, [w:] *Wartości w muzyce*, t. 6: *Muzyka współczesna. Teatr, media*, red. J. Uchyła-Zroski, Katowice 2014, s. 236.

Muzeum „Na Grapie”, Jaworzynka 2019, fot. E. Cudzych

Edukacja regionalna odbywa się też poza murami szkoły i jest przedmiotem troski instytucji kultury o charakterze regionalnym, a także inspiracją licznych inicjatyw oddolnych, które w sztuce ludowej odnajdują możliwości kształtowania tożsamości najmłodszego pokolenia. Dzięki obrazowym i namacalnym elementom sztuki możliwe jest swoiste dotykane i poznawanie tradycji. Obserwując liczne inicjatywy, w szczególności realizacje edukacyjne na Śląsku Cieszyńskim, zarówno w ramach programowej edukacji regionalnej, jak i tej, którą inicjują regionaliści i pasjonaci, dostrzega się pełną świadomość działań. Część realizacji jest odwołaniem do tradycji ludowych, ze szczególnym uwzględnieniem sztuki ludowej, a pośrednio ma związek z historią regionalną. O wielości tych działań znaczą również liczby:

Na obszarze Śląska Cieszyńskiego – w jego polskiej i czeskiej części – funkcjonuje ponad 50 izb regionalnych, izb pamięci bądź innych miejsc, które swoją formą odwołują się do idei muzeum lub kolekcji muzealnej (w powiecie cieszyńskim praktycznie każda gmina ma co najmniej jedno lub dwa takie miejsca). Dla uzupełnienia wiedzy o początkach, funkcjonowaniu i roli tych miejsc oraz o towarzyszących im praktykach można wspomnieć o kilku innych tego typu inicjatywach ulokowanych poza Cieszynem – m.in. o Muzeum Regionalnym „Na Grapie” w Jaworzynce, Izbie Regionalnej Wsi Cieszyńskiej w Kończycach Małych, Izbie Regionalnej w Cisownicy czy Chlebowej Chacie w Górkach Małych²².

Przyjrzyjmy się zatem Trójwsi Beskidzkiej – wsie Istebna, Koniaków, Jaworzynka, gdzie dominuje twórczość

artystyczna oparta na tradycyjnych formach, narzędziach i miejscowych surowcach. Nieprzerwanie od lat rozwija się tu nie tylko folklor słowny, taneczny i muzyczny, ale również twórczość plastyczna, wśród której wysoki kunszt osiągnęła rzeźba w drewnie, snycerstwo, wyrób i zdobnictwo tradycyjnych strojów, haft krzyżowy nazywany beskidzkim i koronka szydełkowa. Na szczególną uwagę zasługuje koronka koniakowska, która nie tylko zaspokaja estetyczne potrzeby klientów, ale jest również żywym przykładem współczesnej twórczości ludowej, która wpisuje się w strategię działań związanych z edukacją regionalną. Ekspozowana w wielu miejscach Trójwsi, m.in. w Gminnym Ośrodku Kultury w Istebnej, ale przede wszystkim w Koniakowie: w Muzeum Koronki – Izbie Regionalnej im. Marii Gwarek, w Galerii Sztuki Regionalnej „Chata na Szańcach”, w Izbie Pamięci rodziny Kamieniarz-Kubaszczuk czy nowo powstałym Centrum Koronki Koniakowskiej²³. Od kilkadziesiąt lat techniczne aspekty jej wykonania są przedmiotem edukacji w Ognisku Pracy Pozaszkolnej w Koniakowie. Choć na tym terenie edukacja regionalna w wymiarze szkolnym nie funkcjonuje, to w ofercie GOK-u i organizacji pozarządowych realizowanych jest wiele projektów, które tę lukę starają się skutecznie wypełniać. Jedną z ciekawszych inicjatyw Centrum Koronki Koniakowskiej związanych z przekazywaniem wiedzy o tradycyjnym rękodzielnictwie z uwzględnieniem aspektów historycznych było „Pokoleniowe heklowanie”²⁴. Główną osią działań była bezpłatna nauka szydełkowania dla dzieci z gminy Istebna. Dodatkowym materiałem był zbiór starych fotografii pokazujących historię tradycji heklowania w Koniakowie. Zdjęcia zostały wykorzystane do realizacji wystawy i prezentacji multimedialnej opowiadającej o historii koniakowskiego koronkarstwa. Została ona zaprezentowana w trzech szkołach podstawowych na terenie gminy i uzupełniona tematyczną prelekcją.

Swoją ofertę edukacyjną z wykorzystaniem sztuki ludowej rozbudowuje sukcesywnie wspomniane już

23 www.centrumkoronkikoniakowskiej.pl [dostęp: 12.09.2020].

22 G. Studnicki, *Prywatne i społeczne muzea na Śląsku Cieszyńskim w kontekście tożsamości regionalnej*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” 2018, nr 5, s. 167.

24 Projekt zrealizowany w 2019 roku, dofinansowany ze środków Programu wieloletniego „Niepodległa” na lata 2017–2022 w ramach Programu dotacyjnego „Koalicje dla Niepodległej”.

Muzeum Regionalne „Na Grapie” w Jaworzynce²⁵. O ile Koniaków utożsamia się z koronkarstwem, Jaworzynka szczyli się tradycjami hafciarskimi, które również wpisują się w edukacyjną podstawę działań nakierowanych na regionalizm. Również w tej przestrzeni organizowane są zajęcia, których adresatami są najmłodsi mieszkańcy. Cykle warsztatów nauki haftu krzyżykowego, który jest ozdobą tradycyjnego stroju górali śląskich, są też okazją do poznania jego historii. Jak piszą inicjatorzy działań, celem realizacji warsztatów „tej archaicznej formy zdobniczej [...] [jest – przypis E.C.] zwrócenie uwagi na wyjątkowość tego rękodziela, docenienie jego walorów nie tylko estetycznych, ale także tego, że jest charakterystycznym znakiem lokalnej społeczności i wyodrębnia ją spośród kultury masowej”²⁶.

Zainteresowanie strojem ludowym oraz rosnąca potrzeba jego posiadania sprzyja żywotności dawnych technik zdobniczych, tj. jubilerstwa (zwłaszcza techniki filigranu, kontynuowanej w pracowniach Franciszka Pieczonki w Cieszynie), hafciarstwa czy koronkarstwa. Umiejętności te przez lata „oderwały się” od stroju ludowego, rozwijając się w samodzielne dziedziny aktywności twórczej. Oczywiście szczególną pozycję zajmują tu: koniakowska koronka oraz beskidzki haft krzyżykowy i haft na żywotkach – czyli gorsetach sukni cieszyńskich, które przez lata stały się symbolem tradycji regionu. Kompilacja dawnych tradycyjnych technik i wzorów z nowatorskimi rozwiązaniami formy i funkcji czyni je atrakcyjnymi nośnikami lokalnych wartości.

Edukacja w tej przestrzeni obejmuje również inne techniki rękodzielnicze, dla których bazą jest obrzęd i tradycja. W 2017 roku zrealizowano *Warsztaty plastyki weselnej*, które opierały się na tematycznych spotkaniach warsztatowych: nauka haftu krzyżykowego, malowanie *tróchły*, wicie wieńców i wianków oraz robienie *wónionczki* i wicie bibułkowych kwiatów. Punktem wyjścia dla tego działania był obrzęd i obyczaje wesela, którym towarzyszą przedmioty wpisujące się w dział

Warsztaty – plastyka obrzędowa. Malowanie skrzyni posagowej, Jaworzynka 2017, fot. E. Cudzych

plastyki obrzędowej²⁷. Każda panna wychodząca za mąż musiała dawniej przygotować przyszłemu małżonkowi nową koszulę, zatem uczestnicy warsztatów zapoznali się z motywami zdobniczymi i kolorystyką tradycyjnego haftu. Malowanie *tróchły*, czyli zminiaturyzowanej skrzyni wiannej, którą otrzymywała panna młoda wraz z posagiem, było wstępem do zapoznania się z tradycyjnymi motywami pojawiającymi się na oryginalnych skrzyniach. Kolejnym punktem była nauka wykonywania wianków z bukszpanu i bibuły, które były noszone przez pannę młodą i druhenę. Ostatnim elementem mającym przybliżyć najmłodszym uczestnikom zwyczaj weselny było spotkanie poświęcone nauce wykonywania *wónionczki* i wicie bibułkowych kwiatów – *wónionczka* to mała gałązka bukszpanu lub tui zdobiona m.in. kwiatami bibuły. *Wónionczki* przypinano do ubrania gości weselnych.

Na terenie Cieszyna od 2019 roku działa Centrum Folkloru Śląska Cieszyńskiego przy Cieszyńskim Domu Kultury „Dom Narodowy”²⁸, którego aktywność wpisuje się w edukację regionalną, a oferta jest adresowana do dzieci i młodzieży. W murach instytucji odbywają się bezpłatne zajęcia mające na celu pogłębienie wiedzy młodych ludzi o regionie. Część realizacji powstaje w ramach projektu *Cudze chwalicie, czyli wydarzone warsztaty stela* i obejmuje warsztaty plastyczne, taneczne i muzyczne oraz, wspomniane już, lekcje edukacyjne o regionie. Kluczowe jest tu gwarowe „stela”, w znaczeniu

25 www.nagrapie.com [dostęp: 12.09.2020].

26 www.nagrapie.com/podsumowanie-projektu-beskidzki-haft-krzyzykowy-jedno-i-dwustronny-szkolenie,97,akt.html [dostęp: 12.09.2020].

27 Plastyka obrzędowa – twórczość plastyczna to przedmioty służące za rekwizyty, wykonywane przez mieszkańców wsi (tworzone przez artystów, niekiedy twórców nieprofesjonalnych, często prace zbiorowe), posiadają wartości artystyczne i są istotnym elementem sztuki ludowej. Symbolizując treści kultowe lub magiczne, niosą ze sobą ważne przesłanie obchodzonych od wieków zwyczajów.

28 www.domnarodowy.pl [dostęp: 12.09.2020].

stąd, co stanowi jeden z elementów identyfikacji z regionem²⁹. Działalność centrum opiera się na zadaniach z zakresu twórczości ludowej, uwzględniając tradycyjne rękodzieło i rzemiosło.

Dzięki lokalnym liderom, osobom zaangażowanym bezpośrednio w działania promujące region, pojawiają się coraz to nowsze pomysły na realizację, które przyczyniają się do trwania, popularyzacji, a zwłaszcza edukacji ze wskazaniem na sztukę ludową – sięgając do jej autentycznych źródeł. Wartością dodaną jest pokazywanie tego, co tradycyjne, w zestawieniu z nowymi formami. Są też jednak zagrożenia. Tak jak w przypadku koronki koniakowskiej jej tradycyjna forma występowała jako czepiec, serweta, a obecnie koronka jest biżuterią, elementem dekoracyjnym w postaci abażuru, nitkową konstrukcją obcą kulturowo, jak łapacz snów. Bez interpretacji i tłumaczenia kontekstu kulturowego, a przede wszystkim bez osób, które będą wyposażone w wiedzę o dziedzictwie, staniemy w obliczu unifikacji.

Zasoby dziedzictwa kulturowego stanowią rdzeń, wokół którego kształtują się postawy i wybory jednostki czy społeczności. Stopień jego zachowania i tradycyjności, forma przekazu, jak i recepcja treści wyrażają stosunek do własnej kultury, a co za tym idzie – intensywność identyfikacji jednostki bądź grupy. Świadomość tożsamości kulturowej wiązać się będzie przez to z poczuciem przynależności do własnej społeczności, z identyfikowaniem się z tą społecznością, z jej specyfiką kulturową i wspólną historią, z określonym terytorium, a także z poczuciem wyraźnej odrębności w stosunku do innych grup. Twórcza realizacja programu edukacja regionalna koncentruje się w przeważającej części wokół tradycyjnej twórczości, a także inspiracji tradycją, stanowiąc istotny wkład w budowanie tożsamości grupowej, społecznej i jednostkowej. Grzegorz Odoj wskazuje na związek świadomości i przynależności:

Świadomość tożsamości kulturowej wiązać się będzie przeto z poczuciem przynależności do własnej społeczności, z identyfikowaniem się z tą społecznością, z jej specyficzną kulturą i wspólną historią, z określonym terytorium, które się wspólnie zamieszkuje, równocześnie z poczuciem wyraźnej odrębności w stosunku do innych grup³⁰.

Nauka i poznanie wybranych elementów technik zdobniczych, stanowiących jeden z wymiarów sztuki ludowej – dziedzictwo kulturowe, pozwalają na bezpośrednie doświadczenie spuścizny pozostawionej przez przodków, ich tradycji i kultury. Ową wiedzę należy traktować jako niezbędną w kształtowaniu stosunku do kultury własnej, przy jednoczesnym budowaniu postawy otwartej

i rozumiejącej różnorodność kulturową. Jak pisze Anna Weronika Brzezińska:

Świadome odwoływanie się do korzeni kulturowych oraz wiedza, o tym, skąd pochodzimy, przyczyniają się do ocalenia i trwania elementów dziedzictwa kulturowego. Ważnym elementem w procesie przekazywania dziedzictwa kulturowego jest jego umiejętne badanie, opisywanie, czego konsekwencją może być organizowanie kultury z wykorzystaniem lokalnych tradycji. Każdy z nas ma szansę stać się lokalnym animatorem kultury, dbać o te elementy kultury, które nadal funkcjonują i pamiętać o tych, które zniknęły³¹.

Słowa klucze: dziedzictwo kulturowe, edukacja regionalna, sztuka ludowa, turystyka kulturowa

EWA CUDZICH

Educational significance of cultural heritage – folk art in the process of building regional identity

Summary

To preserve the culture of any community it is imperative to transfer its cultural heritage. Inheritance is based on the tradition which Kazimierz Dobrowolski describes as any legacy which the outgoing generations pass down to the new ones. Creative human activity is subject to those processes; activity which appears as an aesthetic, spiritual and social need, which contributes to what we call the regional and the ethnic. The subject of the discussion is cultural heritage and its educational value; what remains in the range of interest of this article then, is that part of folk culture, particularly regional folk art, which is one of the elements of identity. Regionalisms, which come to the fore nowadays, noticeable in the new wave of interest in Polish folk culture, art, handicraft, music and traditions, are an answer to global tendencies. Return to folk occurs on the level of everyday life and also finds expression in educational projects. Inspirations with elements of traditional culture can be found in educational programs addressed both to the youngest audience and adults. In this context I want to look at regional activities focusing on folk art (cross stitching, lace making, painting on glass, folk sculpture, decorative art etc.) and its functioning in the educational process (the actions of the National Heritage Board of Poland, the programs of the Polish Ministry of Culture and National Heritage), not only with respect to schools, but also as a factor enriching the tourist offer of the region.

Key words: cultural heritage, regional education, folk art, tourism

29 Zob. E. Sławkowa, *Być STELA. Z zagadnień edukacji regionalnej na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice 2003.

30 G. Odoj, *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*, Katowice 2007, s. 23.

31 A.W. Brzezińska, *W poszukiwaniu korzeni kulturowych*, [w:] *Edukacja regionalna. Wybór tekstów*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 187.

Bibliografia

- Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora, Warszawa 2011.
- Bilnik P., *Edukacja regionalna w aspekcie normatywnym*, [w:] *Nauczanie blokowe i zintegrowane w praktyce szkolnej*, red. T. Srogosz, B. Urbanowicz, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa 2003, s. 205–210.
- Brzezińska A.W., *W poszukiwaniu korzeni kulturowych*, [w:] *Edukacja regionalna. Wybór tekstów*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, PWN, Warszawa 2006, s. 187–208.
- Dobrowolski K., *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 77.
- Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*, MEN, Warszawa 1995.
- Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, DTSK Silesia, Wrocław 1999.
- Góral A., *Dziedzictwo kulturowe jako zasób wspólny. Rola współpracy między interesariuszami w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 15, z. 3, s. 277–286.
- Jackowski A., *Funkcje sztuki ludowej i twórczości niezawodowej w naszej kulturze*, [w:] *Tradycja i współczesność. O kulturze artystycznej polski ludowej*. Z prac Instytutu Sztuki PAN. Materiały sesji: Problemy kultury artystycznej w Polsce Ludowej. Warszawa, 3 i 4 lipca 1969, Warszawa 1970, s. 167–187.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna jako podstawa kreowania społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Kierunki rozwoju edukacji w zmieniającej się przestrzeni społecznej. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Doktorowi Habilitowanemu Michałowi Balickiemu*, red. A. Cudowska, Trans Humana – Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2011, s. 23–32.
- Nawrocki T., *Dylematy edukacji regionalnej w województwie śląskim*, [w:] *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*, red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska, Trans Humana – Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2003, s. 226. s. 226.
- Odoj O., *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2007, s. 23.
- Petrykowski P., *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2003, s. 52.
- Wędzina D., *Edukacyjne walory materialnego dziedzictwa kulturowego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2017, nr 2, s. 15–24.
- Piwocki K., *Pojęcie sztuki ludowej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1947, nr 1–2, s. 45.
- Sławkowa E., *Być STELA. Z zagadnień edukacji regionalnej na Śląsku Cieszyńskim*, Wydawnictwo Gnome, Katowice 2003.
- Słomska J., *Sztuka ludowa, czyli o potrzebie ludowości*, [w:] *Edukacja regionalna. Wybór tekstów*, red. A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 209–236.
- Sobczyk U., *Historia (re)konstruowana. Edukacja historyczna w muzeum narracyjnym*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2014, nr 4, s. 297–305.
- Studnicki G., *Prywatne i społeczne muzea na Śląsku Cieszyńskim w kontekście tożsamości regionalnej*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” 2018, nr 5, s. 157–176.
- J. Uchyła-Zroski, *Kultura ludowa źródłem ponadczasowych wartości – refleksje w świetle obchodów Roku Kolbergowskiego*, [w:] *Wartości w muzyce*, t. 6: *Muzyka współczesna: teatr, media*, red. J. Uchyła-Zroski, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014, s. 235–247.
- Waszczyńska K., *Drobiny lustra, czyli refleksje o wystawie „Polska – kraj folkloru”*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” 2017, nr 4, s. 211–226.
- Źródła internetowe:**
- Konwencja UNESCO z sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_dz._niemater_2003.pdf [dostęp: 20.06.2020].
- Konferencja kultury 2017, http://konferencjakultury.pl/conferences/folk_art [dostęp: 20.09.2020].